

LIBRIS

We know
books

SERHII PLOKHY

**IMPERIUL
PIERDUT**

**O ISTORIE A NAȚIONALISMULUI RUS
DE LA IVAN CEL GROAZNIC
LA VLADIMIR PUTIN**

Traducere din limba engleză
VLAD PALCU

LITERA
București

Serhii Plokhii

Copyright © 2017 Serhii Plokhii

Ediție publicată prin înțelegere cu Basic Books un imprint al Perseus Books, LLC,
un subsidiar al Hachette Book Group, Inc., New York, New York, SUA.

Toate drepturile rezervate

Editura Litera

tel.: 0374 82 66 35; 021 319 63 90; 031 425 16 19

e-mail: contact@litera.ro

www.litera.ro

*Imperiul pierdut. O istorie a naționalismului rus
de la Ivan cel Groaznic la Vladimir Putin*

Serhii Plokhii

Copyright © 2022 Grup Media Litera

pentru versiunea în limba română

Toate drepturile rezervate

Traducere din limba engleză:

Vlad Palcu

Editor: Vidrașcu și fiii

Redactori: Ramona Ciortescu, Georgiana Harghel

Corector: Rodica Crețu

Copertă: Flori Zahiu

Tehnoredactare și prepress: Liviu Rusu

**Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
PLOKHII, SERHII**

**Imperiul pierdut : o istorie a naționalismului rus de la
Ivan cel Groaznic la Vladimir Putin / Serhii Plokhii ; trad.
din lb. engleză de Vlad Palcu. – București : Litera, 2022**

ISBN 978-606-33-9480-5

I. Palcu, Vlad (trad.)

CUPRINS

Introducere	7
Lista hărților	15

I. Inventarea Rusiei

1 Nașterea țaratului	31
2 A treia Romă	48
3 Națiunea imperială	67

II. Reîntregirea Rusiei

4 Împărăteasa luminată	87
5 Provocarea poloneză	105
6 Lupta pentru vecinătate	121

III. Națiunea tripartită

7 Ascensiunea Ucrainei	143
8 Velikoruși, maloruși și bieloruși	162
9 Distrugerea limbii	179

IV. Revoluția națiunilor

10 Cântecul poporului	199
11 Prăbușirea monarhiei	219
12 Revoluția Rusă	237

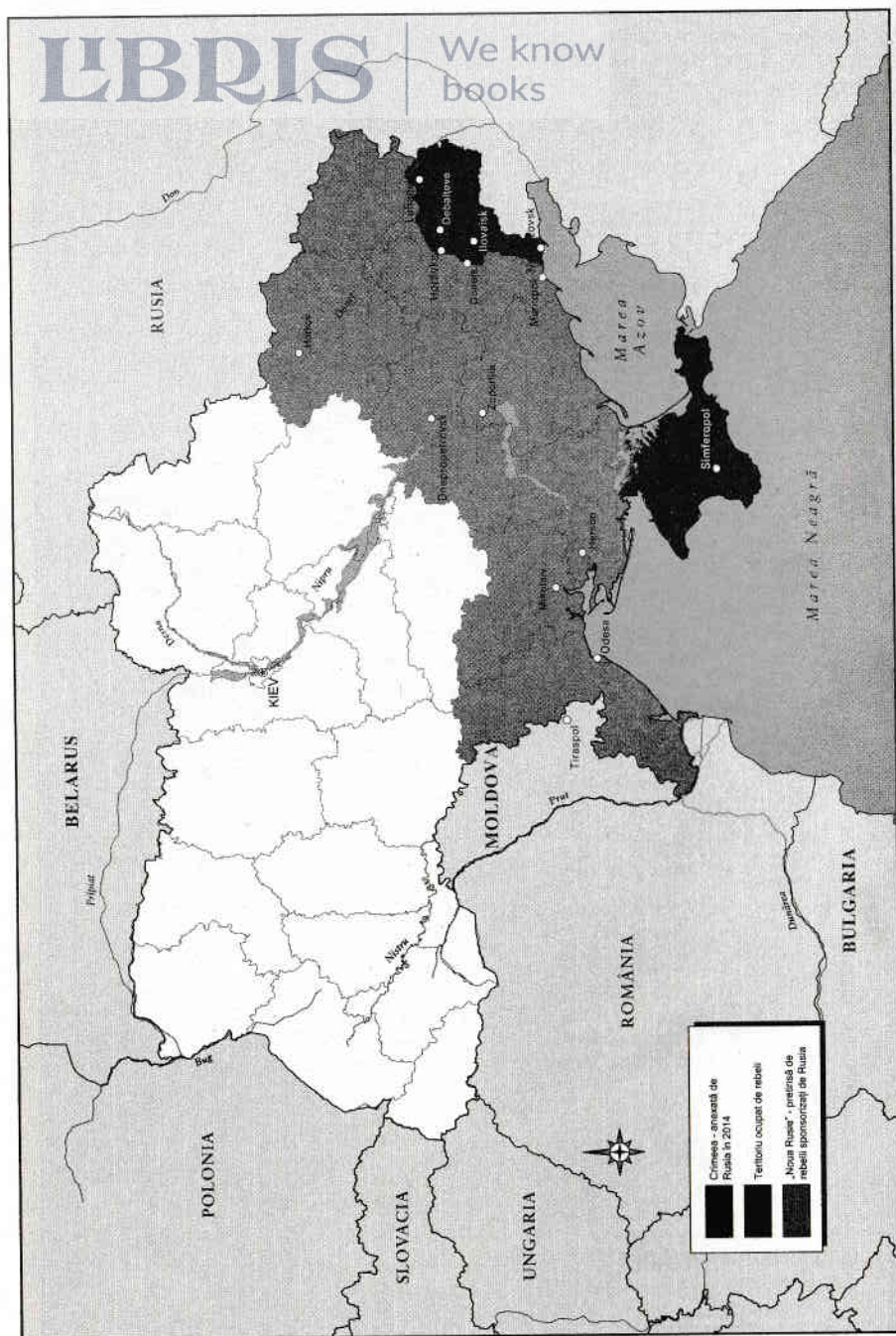
13 Victoria lui Lenin	259
14 Comunismul național	276
15 Întoarcerea Rusiei	295
16 Marele război patriotic	311
17 Poporul sovietic	330
VI. Noua Rusie	
18 Steag roșu la pământ	355
19 Lumea rusă	374
20 Războiul rus	392
Epilog	408
Mulțumiri	413
Bibliografie	415
Indice	428

INTRODUCERE

În inima Moscovei, în piața din fața porții Borovițki a palatului Kremlinului, se află unul dintre cele mai înalte monumente din capitala Rusiei. Înaltă de 18 metri, este statuia unui om îmbrăcat în straie medievale, cu o cruce într-o mână și o sabie în cealaltă. Este vorba despre cneazul Vladimir, așa cum e numit el astăzi de cetățenii ruși, sau Volodimir, denumirea din cronicile medievale. Vladimir a domnit între 980 și 1015 în orașul Kîiv (Kiev), acolo unde locuitorii de astăzi îl numesc Volodîmîr, și a lăsat o moștenire de durată după ce a adoptat creștinismul ca religie personală și a întregului regat – statul medieval Rusia Kieveană, care cuprindea teritorii întinse de la Munții Carpați la vest până la râul Volga la est.

Mulți de la Moscova sunt de părere că monumentul (a cărui înălțime și amplasament central îl fac să iasă în evidență mai mult decât statuia cneazului Iuri Dolgoruki, despre care se spune că ar fi întemeiat Moscova în 1147) a fost construit din dorința de a proslăvi pe nimeni altul decât pe tizul Sfântului Vladimir, președintele Rusiei, Vladimir Putin. La urma urmei, arhimandritul Tihon, despre care se spune că ar fi duhovnicul lui Putin, a fost președintele comisiei care a desemnat câștigătorul concursului organizat în grabă pentru realizarea monumentului. Mai mult decât atât, locul ales pentru amplasarea acestuia este într-o zonă declarată monument istoric sub protecția UNESCO, fiind nevoie de o autorizație specială din partea Consiliului Municipal al Moscovei, care nu poate fi obținută decât cu acceptul președintelui rus.

Însă legătura reală sau imaginară între prințul Volodîmîr și președintele Vladimir Putin nu explică decât pe jumătate importanța acestui monument și amplasarea lui în inima Moscovei. Mai presus de toate, monumentul simbolizează drepturile pretinse de Rusia asupra patrimoniului kievean și subliniază importanța Rusiei Kievene pentru

12. Războiul ruso-ucrainean (2014-2017)

PARTEA I

Inventarea Rusiei

Capitolul 1

NAȘTEREA ȚARATULUI

Pe 12 noiembrie 1472, într-o zi friguroasă de iarnă, marele cneaz Ivan al III-lea al Moscovei, în vârstă de 32 de ani, a luat-o de soție pe Sofia, fiica de 23 de ani a lui Toma Palailogos (Paleologul), despot de Moreea. Era al doilea mariaj a lui Ivan și primul pentru Sofia. Ceremonia a fost oficiată în biserica de lemn din Kremlin, lângă Catedrala Adormirii Maicii Domnului, aflată încă în construcție. Mai târziu, cronicarii ruși nici măcar nu s-au putut pune de acord dacă mitropolitul sau preotul paroh a celebrat căsătoria. În ciuda lipsei de fast, nunta a avut o mare încărcătură simbolică: domnitorul Moscovei se înrudea cu împărații bizantini, devenind succesor al dinastiei acestora. Unchiul Sofiei, Constantin al XI-lea Paleologul, murise în mai 1453 apărând Constantinopolul de invazia otomanilor. Imperiul Bizantin murise odată cu el, dar nu și ambițiile imperialiste ale domnitorilor ortodocși. Prin căsătoria cu Sofia, Ivan al III-lea al Moscovei îmbrăca mantia împăraților bizantini.

Probabil datorită relațiilor Sofiei la Roma, Ivan a adus la Moscova un grup de arhitecți italieni pentru a construi noile ziduri ale Kremlinului – reședința marilor cneji ai Rusiei pe care Ivan o transforma acum într-un castel împărătesc. Marco Ruffo, care a sosit în 1485, a construit mai multe palate și biserici la Kremlin. Împreună cu un alt arhitect italian, Pietro Antonio Solari, a construit Palatul Fațetelor, sala festivă somptuoasă a țarului. Solari, care a venit la Moscova în 1487, a supervizat lucrările de construcție a turnurilor Kremlinului, inclusiv Turnul Mântuitorului (Spasskaia). Acest monument-emblemă al Moscovei și al Rusiei încă mai poartă inscripția dedicată arhitectului italian care l-a zidit: textul de pe poarta interioară

este în rusă, pe când inscripția de pe poarta exterioară e în latină. Inscripția în rusă se traduce astfel: „În anul 6999 [1491], în iulie, prin mila lui Dumnezeu, a fost construit acest turn din porunca lui Ivan Vasilievici, domnitor și stăpân al întregii Rusii⁵ și mare cneaz de Vladimir și Moscova și Novgorod și Pskov și Tver și Iugra și Viatka și Perm și Bulgaria și alte ținuturi, în al treizecilea an al domniei sale, fiind realizat de Pietro Antonio Solari din orașul Milano“.

Titlul lui Ivan enumera toate teritoriile aflate în stăpânirea sa, vechi și noi. În timp ce căsătoria lui și acest proiect arhitectural ambițios vorbeau despre viitorul său în imperiu, titlul de stăpân peste „întreaga Rusie“ și pretențiile față de anumite ținuturi erau adânc înrădăcinate în trecut – mai exact în originile medievale ale dinastiei sale și ale țării. Cercetătorii vorbesc despre dubla sursă de putere a cneazului moscovit, care domnea atât ca han, cât și în calitate de *bazileu* (împărat bizantin) – conducătorul deopotrivă laic și spiritual al ținutului. Un aspect adesea omis de studiile acestui caracter ambivalent este importanța constantă a titlului de mare cneaz, care a rămas definitoriu pentru domnia lui Ivan al III-lea și a urmașilor săi până la mijlocul secolului al XVI-lea. Rangul de mare cneaz făcea legătura între cnejii Moscovei și domnitorii de demult ai Rusiei Kievene, dându-le primilor posibilitatea de a se declara conducători supremi peste ținuturile rusești – fostele teritorii kievene care se întindeau de la Marea Neagră, la sud, până la Marea Baltică, la nord.

Dreptul lui Ivan de a domni peste orașe precum Vladimir sau Moscova, dar și Novgorod și Pskov, avea la bază pretinsa lui descendență din dinastia scandinavă a Ruricilor, ale cărei origini sunt asociate cu figura legendară a regelui (*konung*) vareg Ruric.

Monarhii acestei dinastii conduseseră Rusia Kieveană, iar în timpul domniei lor aceasta devenise o forță redutabilă a cărei putere și-a atins apogeul la sfârșitul secolului al XI-lea și începutul secolului al XII-lea.

⁵ În original, *of all Rus'* – trimitere la totalitatea teritoriilor desprinse în urma fragmentării statului medieval Rusia Kieveană (n.tr.)

Unul dintre cei mai venerați cărmuitori ai Kievului a fost Volodîmîr (Vladimir), care a domnit între 980 și 1015 și a adus creștinismul bizantin în tărâmurile rusești, fapt pentru care Biserica Ortodoxă l-a declarat sfânt. O altă personalitate marcantă a vremii a fost fiul lui Volodîmîr, Iaroslav cel Înțelept (1019–1054), ctitorul Catedralei Sfânta Sofia din centrul Kievului. Potrivit unei lungi tradiții, el a fost cel care a dat primele legi și a promovat scrierea cronicilor. În sfârșit, a mai existat un alt Volodîmîr, cunoscut drept Monomahul datorită relațiilor de rudenie cu împăratul bizantin Constantin al IX-lea Monomahul, care în decursul domniei sale de 12 ani (1113–1125) a reușit să restabilească unitatea zdruncinată a regatului kievean.

Stăpânirea Ruricilor în Rusia Kieveană s-a încheiat brusc la jumătatea secolului al XIII-lea, când mongolii, ajutați de triburile de stepă turcice, pe care rușii kieveeni îi numeau tătari, au atacat și înrobite cnezatele rusești. În toamna lui 1237, Batu Han, nepotul lui Ginghis Han și fondatorul regatului de la granița estică a Imperiului Mongol, a trimis soli la curtea cneazului Iuri de Vladimir-Suzdal în nord-estul fostului regat kievean pentru a-i cere capitularea. Cneazul a refuzat. În lunile care au urmat, mongolii au asediat și pustiit Riazanul și alte câteva orașe. Cneazul însuși a murit în luptă, în martie 1238. În iarna anului următor, mongolii au prădat orașele Cernihiv și Pereiaslav. În 1240 au început să avanseze spre Kiev, centrul unui fost mare stat. Cum Kievul n-a vrut să capituleze, mongolii l-au împresurat, folosind berbeci grei pentru a străpunge zidurile cetății.

„Batu a trimis berbecii de asediu la zidurile orașului, lângă Poarta Poloneză“, scrie cronicarul, referindu-se la un loc care acum se află în centrul Kievului, „până la poalele unui codru des. Berbecii au izbit zi și noapte zidurile cetății, până când le-au străpuns.“⁶ La începutul lui decembrie, mongolii au dat iama în oraș, traversând un pârâu înghețat care nu mai reprezenta o barieră. Până la finalul acelei scurte zile de iarnă, mongolii au capturat zidurile cetății și palisadele, unde au așteptat să se crape de ziuă. A fost probabil cea mai cumplită noapte

⁶ *Ipatievskiaia letopisi* (St. Petersburg, 1908), col. 785.

din viața apărătorilor acestui oraș. Istoricii sunt de părere că războinicii ruși, împreună cu ultimii locuitori, s-au adăpostit în Biserica Adormirii Maicii Domnului. Era prima biserică de piatră construită în Kiev, ajunsă acum ultimul sanctuar al celor care refuzau să se predea. „Între timp, oamenii au fugit spre biserică cu toate averile lor, suindu-se și pe acoperiș”, scrie cronicarul despre evenimentele din 7 decembrie 1240, ziua în care forțele de apărare ale Kievului au cedat, „[iar] zidurile bisericii s-au prăbușit sub greutatea copleșitoare, iar fortăreața a fost cucerită de luptătorii tătari”.⁷

Puțini locuitori și apărători ai Kievului au supraviețuit acelei toamne. Batu și armatele lui s-au îndreptat apoi către vest, cucerind restul ținuturilor rusești și invadând Polonia și Ungaria. Mongolii au avut sorți de izbândă și pentru că ținuturile Rusiei Kievene, pe vremuri unite sub stindardul Kievului, nu mai alcătuiau acum un regat unitar și erau conduse de cneji care rivalizau pentru influență și putere. Înainte de invazia mongolă, majoritatea domnitorilor din nord-estul Rusiei Kievene, teritorii aflate în Rusia centrală de astăzi, au recunoscut suzeranitatea cnejilor de Vladimir. Sud-vestul Rusiei Kievene, inclusiv orașul Kiev, se afla sub autoritatea cnejilor galițiano-volînieni, în timp ce Republica Novgorod din nord-estul Rusiei Kievene își administra afacerile de stat independent de celelalte regate din ținut. Invazia mongolă nu a făcut altceva decât să înrăutățească fragmentarea politică a regatului rus kievean. Stăpânirea mongolă în teritoriile Ucrainei și ale Belarusului de astăzi s-a realizat în mare măsură indirect, durând doar câteva decenii. Aceste ținuturi au ajuns în cele din urmă sub controlul Marelui Ducat al Lituaniei și al Regatului Poloniei. La nord și la est, situația era alta. Mongolii puseseră stăpânire pe nord-estul Rusiei Kievene, care în timp avea să devină un teritoriu predominant rusesc.

Deși unitatea Rusiei Kievene ținea deja de domeniul trecutului, la momentul invaziei mongole cnejii acestor țărâmurii, de la Kiev și Pereiaslav, în sud, până la Novgorod și Vladimir, în nord și est, erau uniți de aceeași descendență dinastică. Ei erau și moștenitorii

patrimoniului kievean din domeniul legislativ, religios, literar și lingvistic, precum și ai unei identități ruse comune. Nicăieri n-a jucat continuitatea dinastică un rol mai important ca la Moscova, regatul care apăruse pe teritoriul nord-estic al fostei Rusii Kievene sub conducere mongolă. Pentru a-și administra teritoriile cucerite, inclusiv Republica Novgorod, mongolii s-au bazat pe vasali cărora le era acordat titlul de mare cneaz de Vladimir. Mai multe familii nobile rivalizau pentru acest titlu mult râvnit care aducea prestigiu, putere și avere celor care reușeau să-i convingă pe hanii mongoli de loialitatea și capacitatea lor de a le urma ordinele. Hanii mongoli (și mai târziu cei polovțieni) transmiteau acest rang de la un cneaz la altul pentru a-i ademeni, aceștia fiind obligați să le dea hanilor mongoli tribut din taxele plătite de supușii lor.

Hanii au învrăjbit familiile nobiliare unele împotriva altora, încercând să evite consolidarea unui singur centru de putere politică, însă în cele din urmă n-au mai putut menține această strategie. În decursul secolului al XIV-lea, orașul Moscova a devenit un important centru de putere în ținuturile Rusiei mongole. Un cneaz mic în nord-estul Rusiei Kievene în 1238, anul invaziei mongole, Moscova nici măcar nu avea propria familie princiară. Prima linie de domnitori a fost instalată odată cu ocupația mongolă. Cnejii de Moscova se trăgeau dintr-o linie nouă de moștenitori ai Ruricilor, însă datorită localizării cnezatului la intersecția multiplelor rute comerciale și datorită dibăciei lor politice, au devenit cea mai influentă casă princiară din nord-estul fostei Rusii Kievene. În 1317, cneazul de Moscova s-a căsătorit cu sora unui han din Hoarda de Aur, obținând astfel titlul de mare cneaz de Vladimir și puterea pe care o căpăta orice reprezentant al hanului în Rusia Kieveană.

Principalii rivali ai moscoviților la titlul de mare cneaz erau cnejii de Tver, un cneaz mult mai puternic decât Moscova, situat între Moscova și Republica Novgorod. Însă noii cneji de Moscova, a cărei capitală era mai aproape de Vladimir, sediul inițial al marilor cneji, cât și de stepa controlată de mongoli, au dejucat cu abilitate planurile adversarilor lor. Un factor decisiv pentru dezvoltarea neașteptată și constantă a Moscovei a fost politica mitropolitului întregii Rusii, capul Bisericii Ortodoxe, care se mutase de la Kiev la Vladimir la începutul secolului.

⁷ Ibid.

Acum se stabilise la Moscova, pe care o transformase în capitala mării sale mitropolii, care acoperea ținuturile Rusiei mongole, întinzându-se până la Rusia lituaniană. Cnejii moscoviți și mitropolii ruși juraseră supunere Hoardei de Aur, iar alianța lor a contribuit la transformarea Moscovei într-o adevărată capitală a țărmurilor rusești din nord-est.

Începând cu jumătatea secolului al XV-lea, cnejii Moscovei, în calitate de reprezentanți ai hanilor Hoardei de Aur în fostele ținuturi kievene, se găseau acum în postura de a amenința autoritatea politică permanentă a stăpânilor lor. Hoarda de Aur era măcinată de lupte interne, intrând într-o fază de disoluție. În acest timp, cnejii de Moscova au făcut presiuni pentru obținerea suveranității. Primul care a solicitat asta a fost cneazul Vasili al II-lea, poreclit cel Orb – dușmanii îi scosese ochii cu speranța deșartă de a-i sabota cnezatul. Însă abia în timpul domniei fiului său, Ivan al III-lea, un mare vizionar care s-a autoproclamat mare cneaz în 1462 și a domnit până în 1505, a fost atins într-un final țelul independenței.

Ivan a pus stăpânire pe întreg teritoriul Rusiei mongole. Pentru a-și asigura autonomia față de hani și pentru a cârmui ținuturile răzvrătite ale fostei Rusii Kievene, s-a folosit nu doar de forța militară a regatului său, ci și de argumente juridice și istorice puternice. Dinastia și patrimoniul, două concepte pe care conducătorii moscoviți le înrădăcinaseră adânc în trecutul acestei regiuni, au reprezentat bazele ideologice esențiale ale țaratului. Viziunea trecutului princiar al Rusiei Kievene și cea a viitorului său imperialist aveau să se consolideze reciproc în decursul secolelor al XV-lea și al XVI-lea, când au devenit cruciale pentru consolidarea statalității și identității Moscovei.

În 1471, cu un an înaintea căsătoriei sale cu Sofia Palaiologhina, Ivan al III-lea obținuse o victorie importantă în lupta de consolidare a autorității sale în fostele ținuturi ale Rusiei mongole. Trupele sale capturasera și subjugaseră Republica Novgorod, de departe regatul cel mai întins și mai bogat din întregul ținut.

Mulți cercetători au considerat Republica Novgorod o alternativă democratică la tendințele autoritare din istoria Rusiei, întruchipată

în Marele Cnezat al Moscovei, condus de către domnitori puternici. Începând cu secolul al XII-lea, Novgorod și toate teritoriile aflate în posesia sa, de la Marea Baltică, la vest, până la Marea Albă și Marea Barents, la nord, și munții Urali, la est, fuseseră conduse de oficiali aleși de o adunare populară. Domnitorii Novgorodului erau comandanți militari care slujeau după bunul plac al cetățenilor, sau mai bine zis al unei elite aristocratice. Bogăția republicii consta nu în titluri funciare, ci în comerț, Novgorod fiind o putere comercială redutabilă în regiunea Mării Baltice, exportând blănuri și produse forestiere și importând textile atât pentru sine, cât și pentru restul fostei Rusii Kievene.

În 1470, un grup de nobili din Novgorod conduși de Marfa Borețkaia, văduva unui fost primar al orașului și mama primarului în serviciu, au bătut palma cu Cazimir al IV-lea, care era mare duce al Lituaniei și regele Poloniei (cele două state formaseră o uniune mai întâi personală, iar apoi dinastică, în 1385). Cazimir I-a trimis pe prințul Mihail Olelkovici, fiul și fratele cnejilor de Kiev, să ajute la apărarea Novgorodului. Însă ajutoarele din partea ducelui au întârziat să sosească, iar Mihail Olelkovici a părăsit orașul în anul următor. O armată moscovită, sprijinită de cavaleria tătară aservită lui Ivan al III-lea, a atacat Novgorodul în vara lui 1471. Locuitorii au aflat de primejdia care îi pândeia la vederea propriilor ostași care băteau în retragere către zidurile cetății cu nasurile și buzele tăiate. Pe măsură ce înaintau, forțele lui Ivan al III-lea mutilau prizonierii și-i trimiteau la casele lor pentru a băga spaima în restul populației locale și în forțele de apărare.

Bătălia decisivă, care a avut loc la râul Șelon în iulie 1471, a adus victoria mai puțin numeroasei, dar mai disciplinatei și mai experimentatei armate moscovite. Tătarii au jucat și ei un rol important, prinzând în ambuscade armata novgorodeană și contribuind la capturarea și omorârea trupelor în retragere. Cronicarii moscoviți și novgorodeni se contrazic în privința detaliilor acestei lupte, însă deznodământul și importanța ei sunt clare: Ivan al III-lea zdrobise eforturile Novgorodului de a-și păstra autonomia. Primarul Dmitri Borețki a fost capturat în luptă și executat din porunca lui Ivan. Aproximativ 12 000 de novgorodeni au murit în luptă sau au fost uciși în timp ce

se retrăgeau. Novgorodului i s-a cerut un tribut uriaș, cel puțin dublu față de ploconul pe care Moscova îl plătiese Hoardei, și a renunțat la alianța cu Marele Ducat al Lituaniei. Republica fusese îngenuncheată.

Puterea armatei lui Ivan i-a permis să subjuge Novgorodul și să înfrângă Marea Hoardă, principalul succesor al Hoardei de Aur. Însă noul statut al Marelui Cnezat al Moscovei și cucerirea de noi și noi teritorii trebuiau cumva justificate în ochii supușilor și ai vecinilor. Potrivit cârturarilor Moscovei, care în mod convenabil au tradus o nouă versiune a cronicilor rusești în 1472, Ivan al III-lea cucerise Novgorodul și pedepsise republica pentru nesupunerea ei în baza drepturilor sale patrimoniale, care datau încă de la prințul Volodimîr al Kievului. „Încă din Antichitate tu, popor al Novgorodului, ai fost patrimoniul meu“, solii Moscovei ar fi susținut în numele lui Ivan al III-lea, „pornind de la bunicii și strămoșii noștri, de la marele prinț Volodimîr, stră-stră-nepotul lui Ruric, primul mare cneaz al acestui ținut, care a creștinat Rusia Kieveană. Și de la acest Ruric și până azi, tu nu ai recunoscut decât o singură familie de mari cnejii... Noi, urmașii lor, am domnit peste voi, iar acum mila noastră coboară [asupra voastră] și vă apărăm [de toți dușmanii], iar noi suntem liberi să vă pedepsim dacă nu ne recunoașteți autoritatea în virtutea vechii tradiții.”⁸

Trimiterea la „vechea tradiție“ era o trăsătură relativ nouă a culturii politice moscovite. Descendența princiară a conducătorilor Moscovei nu fusese aproape deloc menționată de cronicari înainte ca Ivan al III-lea să cucerească Novgorodul. Până atunci, cnejii de Moscova se luptaseră cu cnejii de Tver și cu celelalte case princiare pentru conducerea țării, cerând sprijin de la hani mongoli. Trimiterile la originile kievene și rurice ale dinastiei familiei conducătoare nu aveau nici o valoare din punctul de vedere al hanilor, care erau urmașii lui Ginghis Han, fondatorul Imperiului Mongol. Însă situația s-a schimbat odată cu destrămarea continuă a Hoardei. În același an în care Ivan și-a consolidat poziția în Novgorod, el a izgonit armatele tătare ale lui Ahmed, hanul

⁸ Serhii Plokhyy, *The Origins of the Slavic Nations: Pre-modern Identities in Russia, Ukraine, and Belarus* (Cambridge, 2006), p. 137

Marii Hoarde. Deranjat de influența tot mai mare a Moscovei, Ahmed și-a dus armatele aproape de granițele Moscovei, dar moscoviții s-au apărat cu mult succes, împiedicând trupele lui Ahmed să treacă râul Oka. Tătarii au făcut cale întoarsă, iar Moscova n-a mai plătit tribut, arătându-le foștilor suzerani că relația lor de vasalitate cu Hoarda încetase. Odată cu înfrângerea Novgorodului și sfârșitul dominației tătare, fundațiile suveranității Moscovei erau acum solide.

Însă problemele cu Novgorodul și cu mongolii nu s-au terminat aici pentru Ivan. Cinci ani mai târziu, evenimentele din 1471–1472 s-au repetat. La fel ca data trecută, principalii actori au fost Moscova, Novgorodul și Hoarda. În octombrie 1477, când novgorodenii au început să protesteze împotriva condițiilor noului tratat impus de Ivan al III-lea și a statutului său de suveran, marele cneaz a asediat orașul și a forțat cetățenii să depună un nou jurământ de loialitate. În ianuarie 1478, Ivan al III-lea și-a făcut intrarea în oraș. Novgorodul a încetat să mai fie o republică. Clopotul care chema cetățenii la întâlnirile consiliului (simbolul democrației novgorodene) a fost dus la Moscova. Marfa Borețkaia, liderul rezistenței republicane, a fost dusă mai întâi la Moscova, apoi la Nijni Novgorod, unde a fost constrânsă să depună jurămintele monahale. Au fost confiscate toate proprietățile mitropolitului de Novgorod, ale mănăstirilor și boierilor locali. Liderii mișcării de rezistență și familiile lor au fost trimiși în exil în toiu iernii, iar mulți dintre ei nu au supraviețuit acestei grele încercări. Pământurile lor au fost date servitorilor credincioși ai cneazului moscovit.

Cucerirea Novgorodului de către Ivan al III-lea, în 1478, a fost și de data aceasta urmată de o confruntare militară cu Marea Hoardă, ce pretindea tribut de la foștii ei vasali moscoviți. De data aceasta, Ahmed Han s-a aliat cu Cazimir al IV-lea, regele Poloniei și mare duce de Lituania, care era îngrijorat de cucerirea Novgorodului și de creșterea influenței Moscovei la granița cu Lituania. Armata Lituaniei ar fi trebuit să lupte de partea tătarilor în asediul asupra Moscovei. În toamna lui 1480, Ahmed a venit pe râul Ugra până la granițele Moscovei gata de luptă, însă lituanienii, care îi lăsaseră pe tătari să le traverseze teritoriile, nu și-au făcut apariția. Planurile le-au fost dejucate de un atac

asupra regiunilor sudice, în mare parte ucrainene, pus la cale de un alt succesor al Hoardei de Aur, hanatul Crimeei. Fără ajutorul Lituaniei, Ahmed n-a vrut să riște să traverseze Ugra și a făcut cale întoarsă. Această retragere este cunoscută în istoria Rusiei drept ultimul act al unui război îndelungat de eliberare de sub „jugul tătar”, dar și primul act de afirmare fermă și oficială a suveranității Moscovei. Reușind să păstreze Novgorodul, Moscova a deschis astfel primul capitol din istoria ei ca stat complet autonom prin înfrângerea unui rival democrat care dorise să se distanțeze de moștenitorii Hoardei de Aur.

Începând cu 1480, Ivan își consolidase cu succes autoritatea peste ținuturile Rusiei mongole, însă titlul său de „suveran și domnitor al întregii Rusii”, inscripționat de arhitecții italieni pe porțile turnului Kremlinului zece ani mai târziu, sugerau mai mult de atât. În 1478, anul capitulării finale a Novgorodului, oficialii Moscovei au început să invoce drepturi teritoriale în Lituania, inclusiv în Poloțk și Smolensk. Din 1490, cancelaria lui Ivan începuse să folosească originile kievene ale cnejilor moscoviți ca argument pentru a extinde drepturile acestuia de la aceste două principate chiar și asupra Kievului. Într-o scrisoare adresată împăratului casei de Habsburg, Maximilian I, Ivan al III-lea vorbește despre planurile sale, de a „recuceri cu ajutorul lui Dumnezeu, patrimoniul nostru, Marele Cnezat al Kievului, condus de Cazimir, regele polonez, și fiii săi”. În 1494, ducele lituanian a fost nevoit să recunoască noul titlu al domnitorului moscovit, inclusiv trimiterea la „întreaga Rusie”. Între 1503 și 1504, solii Moscovei au făcut cunoscute omologilor lituanieni pretențiile lor privind patrimoniul kievean. „Orașele și pământurile care se află acum în posesia noastră nu reprezintă întreg patrimoniul nostru [care se extinde către] întreg ținutul kievean, Kiev, Smolensk și alte orașe... Prin milostivirea lui Dumnezeu, acesta este patrimoniul nostru din Antichitate, lăsat moștenire de străbunii noștri.”⁹

⁹ V.T. Pașuto, B.N. Floria și A.L. Horoșkevici, *Drevnerusskoe nasledie i istoriceskie sudibi vostocinogo slavianstva* (Moscova, 1982), p. 172

Extinderea drepturilor patrimoniale ale Moscovei asupra fostelor provincii kievene ale Marelui Ducat al Lituaniei a fost rezultatul direct al mai multor războaie victorioase purtate de cnezatul Moscovei împotriva Lituaniei la sfârșitul secolului al XV-lea și începutul celui de-al XVI-lea. Războaiele au început prin scurte incursiuni la graniță în anii 1480. Primul război propriu-zis a avut loc în 1492–1494, urmat apoi de războaiele din 1500–1503, 1507–1508, 1512–1522 și 1534–1537, însumând laolaltă aproape jumătate de secol de confruntări. În cea mai mare parte a acestei perioade, moscoviții s-au aflat în ofensivă, înaintarea lor fiind prima dată oprită la începutul secolului al XVI-lea. Pe atunci, Marele Cnezat al Moscovei își împinsese granițele adânc în teritoriul Marelui Ducat, capturând Cernihiv și Smolensk. La fel ca în cazul Novgorodului, o mare parte din populația Smolenskului a fost relocată cu forța către est și înlocuită cu supuși ai cneazului moscovit.

Moscoviții obținuseră superioritatea mulțumită puterii armatelor lui Ivan al III-lea și reticenței rivalului său, Cazimir al IV-lea al Poloniei și Lituaniei, în a atrage și de a face pe plac descendenților prinților kievieni în teritoriile care alcătuiesc Ucraina și Belarusul de astăzi. Pe măsură ce Ivan anexa principate unul după altul, folosindu-se de originile kievene ale familiei sale pentru a justifica întregul proces, Cazimir a desființat singurul cnezat care încă mai exista în interiorul Marelui Ducat al Lituaniei – cel al Kievului. A făcut asta în 1470, iar decizia lui avea să afecteze direct „pierderea” Novgorodului în favoarea Moscovei un an mai târziu. Cnezatul Kievului fusese condus de dinastia Olelkovici, ale cărei origini erau legate de unul dintre primii domnitori lituanieni, Algirdas, al cărui statut dinastic era apropiat, dacă nu egal, cu cel al marilor duci de Lituania. Prințul Mihail Olelkovici, care venise în Novgorod în 1470 pentru a da o mână de ajutor la apărarea republicii împotriva Moscovei, se trăgea din ramura kieveană a acestei familii. Plecarea lui din Novgorod în 1471 a fost motivată parțial de speranța de a prelua funcția ocupată de tatăl său la Kiev. Dar îl aștepta o surpriză. Cazimir nu numai că nu i-a permis să fie următorul cneaz al Kievului, dar a și desființat titlul și cnezatul cu totul, numindu-și propriul reprezentant care să administreze regiunea.